

Від редколегії

З ПРИВОДУ «ЧОРНОЇ АРХЕОЛОГІЇ», ПРИВАТНИХ КОЛЕКЦІОНЕРІВ ТА КОДЕКСУ ЕТИКИ (продовження дискусії)

У № 3 журналу «Археологія» за 2005 р. було надруковано статтю Я.П. Гершковича «Хранителі нелегальних старожитностей в Україні», в якій було запропоновано розробити і прийняти Кодекс етики професійного археолога як один із можливих засобів боротьби з такими ганебними явищами сучасності, як «чорна археологія» та її представниками — від звичайних копачів до основних споживачів їх «здобичі», приватних колекціонерів. Згодом редакція отримала перші відгуки: колеги з Росії, Казахстану, США, Великобританії та ФРН підтримали цю пропозицію. Оскільки на час публікації цих відгуків Кодекс вже було прийнято Інститутом археології НАН України, його було розміщено разом із ними, щоб розпочати обговорення. Здавалося, заклик активно долучитись до обговорення буде почуто, але з подивом маємо констатувати, що на сьогодні отримано лише статтю Є.М. Михайленко, а нещодавно — лист відомого археолога, доктора історичних наук, професора Санкт-Петербурзького та Віденського університетів, одного з засновників Європейського університету у Санкт-Петербурзі Л.С. Клейна.

Можливо, така загальна апатія певною мірою пояснюється недосконалістю Кодексу, суперечливістю його окремих розділів, але його було опубліковано не для загального «одобрямсу», а поліпшення, а в разі необхідності й певного доповнення (або скорочення). Адже Кодекс спрямований не лише на боротьбу з «чорною археологією», а й для запобігання іншим багатьом потенційно конфліктним ситуаціям, добре відомим кожному професіоналу.

У коментарі Л.С. Клейна згадано випадок, що трапився у середині 1950-х рр. із професором Дж. Меллартом, на той час співробітником Британського інституту археології в Анкарі, який, відкривши Чатал-Гююк, набув всесвітньої слави та популярності. Одного разу у потязі, що прямував до Ізміру, вчений познайомився з молодою жінкою, яка показала йому давню золоту прикрасу, мовляв, із родинної колекції, і запросила додому, аби показати інші. Дж. Мелларт підтвердив їх автентичність, а згодом опублікував рисунки. Лише після того, як речі було виставлено на продаж у США, стало зрозумілим, що ім'ям відомого вченого скористалися представники міжнародної антикварної мафії. Ось чому Дж. Мелларту було заборонено працювати не лише у Туреччині, а й в інших країнах. «Казус Мелларта» має бути пересторогою усім нам.

Л.С. Клейн

КОДЕКС ЕТИКИ АРХЕОЛОГА ЯК СПРАВА ЧЕСТІ КРАЇНИ

Журнал «Археологія» опублікував статтю Я.П. Гершковича «Хранителі нелегальних старожитностей в Україні» (Гершкович 2005) та організував обговорення прийнятого Інститутом археології НАН України Кодексу етики професійного археолога (Від редколегії ... 2006). Статтю, її обговорення та Кодекс я прочитав із пильною увагою й симпатією. Зрозуміло, Я.П. Гершкович заслуговує на всіляку підтримку. Він хоча й не першим порушив цю проблему на постра-

дянському просторі (були такі статті і в Україні, і в Росії, і в інших республіках), але першим зумів довести обговорення до прийняття такого Кодексу. Це важливий крок. Проте для цілей, порушених у дискусії, зовсім не достатньо запропонованих статей Кодексу та й самого його прийняття.

По-перше, Кодекс етики археолога має включати не лише засоби протидії розграбуванню археологічного надбання людства, а й інші проблеми. Зокрема, він має регулювати відносини археологів із місцевим населенням,

© Л.С. КЛЕЙН, 2009

яке претендує на розпорядження старожитностями. Маються на увазі не лише тубільці відсталих країн, які вважають усі могильники своєї території (навіть палеолітичні) похованнями предків і перешкоджають розкопкам (із цим зіткнулися археологи Америки й Австралії), а й почуття віруючих, яким не до вподоби порушення спокою мертвих.

Крім того, у Кодексі зазначено права власника Відкритого листа на використання матеріалів розкопок, але не обговорено обов'язки цього власника. Тим часом у моду увійшли експедиції, що охоплюють одним Відкритим листом величезні території, які власник листа досягнути контролем не здатен. Він поділяє експедицію на загони й на чолі кожного ставить професійного археолога, який фактично й веде розкопки (і польовий щоденник) на пам'ятці. Отже, «авторське» право, виходить, залишається за начальником усієї експедиції (у цьому полягав мій конфлікт із С.І. Капошиною відносно розкопок Садового кургану). Однак у цьому випадку начальник експедиції нічим не відрізняється від директора інституту — чому ж тоді не надати авторське право директору? Очевидно, Відкритий лист не можна вважати документом на авторські права, це лише документ на право робити розкопки, а от як ним скористалися — дійсно проводили або передоручили іншим, обмежившись організаційною діяльністю, — залежить від обставин реальної роботи. Словом, не варто розглядати Кодекс як спрямований винятково на протидію розграбуванню.

По-друге, ринок торгівлі незаконно добытими старожитностями не визнає політичних кордонів між державами. Він керує лише сферами інтересу щодо тих або інших давніх культур, а це часто загальноєвропейський і загальносвітовий інтерес. У Росії, наскільки я знаю, немає великих приватних колекцій, принаймні «на світлі». Однак «чорна археологія» лютує, орієнтуючись передусім на закордонний ринок. Мій учень і багаторічний соратник по експедиції Олександр Ілліч Семенов був дуже принциповою людиною (деякі колеги вважали болісно принциповим). Він непохитно протидіяв приватним мисливцям за старожитностями, наввипередки з ними «вивуджуючи» для Ермітажу золоті візантійські монети великого скарбу, розграбованого на Північному Кавказі. В одному з таких походів він пропав безвісти, безсумнівно, був убитий конкурентами — скупниками золота.

Скасування приватних колекцій в Україні не закряє «чорної археології». Закордонний попит

і навіть безпосередні замовлення з-за кордону не зникнуть, а вони спонукають не лише «чорних археологів», а й регулярні пограбування музеїв — аж до Ермітажу (маю на увазі недавній скандал, розголошений пресою). З огляду на це приватні акції типу українського Кодексу етики доречні лише як приклади. Діяльність потрібно ставити широко — відразу кільком сусіднім державам, кільком братнім археологіям, на загальних конференціях, створювати міждержавні комісії. Вживати загальних заходів. Інститут археології НАН України виявився на пострадянському просторі ініціатором — тепер потрібно звернутися до російських, молдавських, білоруських та інших споріднених установ із пропозицією прийняти спільні документи.

По-третє, поклатися на прийняття Кодексу в боротьбі з розграбуванням археологічного надбання нації було б такою ж наївною ілюзією, як і сподівання на «моральний кодекс будівника комунізму» у боротьбі зі злочинністю й на незліченні заклики влади до викорінення корупції. Археологів замолоду слід виховувати в атмосфері неприйняття безпринципних методів досягнення результату в науці. Це означає, що потрібні показові приклади принципової поведінки старших (як і приклади провалу протилежного гатунку — казус Джеймса Мелларта з публікацією Дорака, що закрила йому шлях до розкопок у Туреччині, незважаючи на всі його заслуги). У системі археологічної освіти необхідно ввести обов'язковий курс професійної археологічної етики — не менш обов'язковий, ніж курс польової методики або археології бронзового віку. В усіх університетах! Імовірно, корисно було б створити національні й міжнародні експертизи з професійної етики й товариські суди археологів.

По-четверте, співпраця професійних археологів із «чорними» за всієї шкідливості (звичайно, її потрібно заборонити) лише частково стимулює полювання за старожитностями й атмосферу її безкарності. Потрібна невпинна праця з освіти громадськості, щоб життя «чорних археологів», приватних колекціонерів старожитностей і торговців старожитностями стала настільки ж незручною, ганебною й приховуваною, як крадіжка гаманців у вагоні трамвая. Допоки розкопати городище й курган без Відкритого листа буде так само просто, як кинути недопалок повз урну або залишити пляшку в парку, археологія лишатиметься переважно «чорною», а наші міста — брудними.

Шанобливе ставлення до старожитностей має стати частиною нашої культури — як у Да-

нії, де понад 300 так званих болотних трупів було знайдено не археологами, а місцевими жителями. Необхідно, щоб весь народ знав і оберігав старожитності. А для цього рецепт відомий: тривале й невпинне виховання народу. З огляду на це в Інститутах археології потрібно, на мій погляд, створити відділи археологічної освіти, які б професійно пропагували (і мали на це кошти) наукове сприйняття старожитностей серед населення, особливо молоді. Це й випуск науково-популярної літератури, фільмів, телепрограм, організація дитячих гуртків (я сам довгий час вів шкільний гурток при кафедрі археології Університету), налагодження участі школярів в археологічних експедиціях. До того ж в університетах слід вчити археологів не лише археології, а й умінню ясно й виразно говорити та писати.

Одним із напрямів діяльності таких відділів має стати боротьба проти націоналістичних спекуляцій на основі археологічних пам'яток, що не лише створюють атмосферу ксенофобії й ура-патріотичного закидання шапками (небезпечного для будь-якої країни), а й мос-

тити дорогу націоналістичному колекціонерству, штучно завищуючи ціну на старожитності, що циркулюють у торгівлі. У Росії це скіфське й сарматське золото, яке актуалізується фантазіями скіфо-слов'янської спадковості, або біснування навколо «арійсько-слов'янського» Аркаїма, паломництво до кавказьких дольменів за магічним просвітленням. В Україні це, звичайно, «суперцивілізація» Трипілля, казки про державу Аратта й т. п. На цій ниві десятиріччями діяв Ю.О. Шилов. Інститут археології НАН України вигнав його зі свого колективу й на цьому заспокоївся. Однак Ю.О. Шилов перейшов у письменники й за підтримки депутатів публікує свої книги багатотисячними накладками, а археологи пишуть на сторінках свого журнальчика й залишаються праві ... у своєму середовищі. Найважливіше, щоб народ читав і чув не Шилова і Чмихова, а професійних археологів, які переконливо й захопливо говорять доступною мовою. Українською і російською.

Це — обов'язок національної інтелігенції і справа честі країни.

Від редколегії журналу «Археологія» // Археологія. — 2006. — № 4. — С. 95—107

Гершкович Я.П. Хранителі нелегальних старожитностей в Україні // Археологія. — 2005. — № 3. — С. 91—97

Одержано 14.10.2008

Є.М. Михайленко

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ У СВІТОВІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ АРХЕОЛОГІЇ

Проблема професійної етики існує у будь-якій науці, але не завжди це усвідомлюють самі науковці. У колишньому СРСР археологи знали, що, наприклад, неприпустимим є привласнювання речей із розкопок та їх продаж, але ніхто не наважився кодифікувати навіть ці досить тривіальні норми. Проте вже на той час і в перші пострадянські роки деякі археологи, як-от О.О. Формозов, Я.А. Шер, М.Ф. Косарев — у Росії (Формозов 1975; Формозов 1977; Шер 1999; Косарев 1994), С.Н. Братченко — в Україні (Братченко 1987, с. 38), звертали увагу на вади «прорабської», або «бульдозерної», архео-

логії, недостатньо критичне використання матеріалів і «висмоктування» з них набагато більшого, ніж вони можуть дати, обмаль публікацій тощо (Кореняко 2004, с. 36—37, 39) — все, що хоча й на іншому рівні, ніж привласнення знахідок, також є порушенням норм професійної етики. Годі було очікувати, що ці явища зникнуть із розпадом СРСР.

Нині вони не лише не зникли, а й суттєво розширились. Квітне так звана чорна археологія, і на всьому пострадянському просторі, зокрема й в Україні, археологічна спадщина опинилась під загрозою зникнення внаслідок діяльності грабіжників, якими насправді є «чорні археологи» та пов'язані із ними приватні ко-

© Є.М. МИХАЙЛЕНКО, 2009